

Énekes madár születik

Két évfordulósunk is van ebben az esztendőben, akikről szólni szeretnék. Szeptemberben lesz Tamási Áron születésének százhuszonötödik évfordulója, októberben pedig Pütkösti Andor születésének százharmincadik évfordulója. Őket köszöntöm ezzel az írással.

Az ős Pakot

„Tamási Áron falujából vagyok. Onnét. Én es az vagyok. Áron. Pakot Áron” – idézi a szénégető szavait Czigány Zoltán, amit a Hargita megyei Gagyon jegyzett le, és a *Hitel*-ben adott közre.¹ A Pakot név vont a magára figyelmet, ami annak köszönhető, hogy kutatómunkám során, Pütkösti Andor² családfájának megrajzolásakor találkoztam már ezzel a névvel. Pütkösti Andor ősei, nemesi felmenői a Háromszék vármegyei (ma Kovászna

Tamási Áron
a Magyar Rádió
stúdiójában,
1963,
Szalay Zoltán
jövöltából

megyei) Uzonból származnak. Pütkösti Andor édesanyjának, Jakabházy Erzsébetnek a szülei: Jakabházy Zsigmond és (szentléleki) Pakot Polixénia voltak. Pütkösti nagymama, aki tehát Pakot lány, Szentlélekről való. A Felső-Nyikó mente egyik legrégebbi településéről, Székelyszentlélekről van szó, amit az ott élők Szentléleknek neveztek (neveznek), és ami mindössze két kilométerre van Farkaslaktól, attól a településtől, ahol Tamási Áron született. Tamási Áron dédanyja az apai ágon, Hajdó Katalin, Szentléleken született, s felmenői idevalósiak. De nézzük a Farkaslakán született Tamási Pakot felmenőit!

Tamási Áron édesanyjának, Fancsali Mártának az anyja Pakot Julianna, Pakot Bálint és Albert Borbála lánya. Pakot Bálint szülei: Pakot Bálint és Nagy Ilona. Albert Borbála szülei: Albert Antal és Pakot Borbála.

A Pakot családnak tehát van egy szentléleki és egy farkaslaki ága. A farkaslaki Pakot és a szentléleki Pakot család egy közös törzsből indult ki, mint Pálmay József *Udvarhely vármegye nemes családjai* című könyvében olvasható: „e mellett szól azon körülmény, hogy a XVII. és XVIII. századokban még a farkaslaki ág tagjait is a szentléleki előnévvel említik, sőt Pakot József, kinek neje Biális Anna farkaslaki birtokos és lakos donációja 1829-ből »szentléleki« előnévvel állíttatott ki. 1614-ben már két ágra szakadt volt e család: a szentléleki ágból Pakot Mihály, a farkaslakiból Pakot András lustrál.”³

A Pakot név felbukkan Tamási *Gyertyaláng a szélben* című elbeszélésében is, amelyben a holt Pakot Sára örökségén osztozkodni nem tudó mostohafiaknak egymás ellen keseredik a vérük. De Pütkösti Andor *Nyikóvölgy* című verse is az utódokban tovább élő Pakot őről szól. Pütkösti Andor 1938-ban, az első bécsi döntéskor, amely Felvidék egy részének, így szülővárosának, Kassának Magyarországhoz való visszacsatolását eredményezte, majd 1940-ben, a második bécsi döntéskor, Észak-Erdély és Székelyföld visszacsatolásakor nemzeti identitást erősítő versekkel köszöntötte a szülőföld hazatalálását. Ezen versek sorába tartozik a *Nyikóvölgy*, amelyben a férfit éres emlékeit megidézve tekint vissza a szülőföldre. A vers 1940. augusztus 11-én jelent meg az *Ujság*-ban, azóta nem publikálták.

¹ CZIGÁNY Zoltán: *A szénégető tere* = *Hitel*, 1991, 5. sz., 16.

² Pütkösti Andor (1892–1944) író, színikritikus, rendező, színházigazgató.

³ *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Szerk. PÁLMAY József, Székelyudvarhely, Betegh Pál Könyvnyomdai Műintézet, 1900

Nyikóvölgy

Farkaslakán túl, fenyves rend alatt
A mélyben bujdosó víz felfakadt.

Mint zabraéhes, nem-herélt csikó
Zúdult le fentről a Fehér-Nyikó.

Kobátfalván határokat merít,
Ott partot omlaszt, tajtékot ver itt.

Kadácsig vitte el házak falát.
Pajkos rossz fattyú, édes jó barát.

Siményfalván a régi híd megett
Az ősi földünk partján tiszteleg.

A dombtetőn kis kastélyban lakott
Ott szépapám, a félpasztor Pakoth.

Gyerekkorunkban sok derék mesét
Súgott el róla halk cselédbeszéd,

Melyből kölyökfej mit sem érthetett...
De néha láttuk mint kísértetet...

A templomig felnyúlt a kertsövény
Ott porladt ő vén almafák tövéen.

Fent dús gyümölcs. Lent ős-Pakothnak halma
Porától finom ízt kapott az alma.

Fogót játszottunk, rúgtuk a rögöt
Bujócskán hunytunk ős-Pakoth mögött.

Éjjel kikelt, így mondta egy idős
Dadánk, a kertben járt a régi ős.

Remegtünk, féltünk: sírba bésuvaszt...
Nagyocská sorban már mi csaltuk azt.

Fehér rémnek ki merne ártani?
Így surrantunk a cselédházba mi,

Hol dús öröm nyitott nekünk ki zárt,
S csináltuk azt, mit ős-Pakoth csinált.

Nagy, tiszta érzés csókra úgy maraszt,
Hogy vérben egy ott; földesúr, paraszt,

Kakas ha szólt, megélnékült a kert.
Cselédágyból pár kísértet kikelt.

Már nem félt senki, nem kínozták láz,
A dédkölykökre jó Pakoth vigyáz.

A hús reggel vidáman megkapott,
A testünkön Nyikó víz vert habot.

Jég karja közt új tűzre gerjedőn
Újult a múltból múltó őserőm.

Kísértés, termés, füledt éjszakák
Így éltük éltünk legszebb kéjszakát.

A gerjedt csöndben szórtuk el magunk...
Ezerszer múltunk és most is vagyunk.

Habos Nyikóba tűnnek el pörök.
De habja közt az ős-utód: örök.

Kilép a múltból, mint a szépapám,
Mint ízes alma mindig él a fán.

Nyikó vizéből így merít erőt
Jövőt és múltat gyermek és előd.

Utód terem, ha már az ős halott
Hiába ezred év nem múlhatott...

Hol bennük élt az ős-apánk: Pakoth...

Feltételezhetjük, hogy mindketten ismerték e közös gyökereket. Pünköszt és Tamási 1935-ben az Új Thália⁴ társaságnak köszönhetően kezdett együtt munkálkodni, s feltehetően közelebbi ismeretségbe is ekkor kerültek. Pünköszt Andor rendezésében 1935. november 17-én, a Royal Színházban mutatták be Tamási Árontól az *Énekes madár* című darabot. De mikor született e székely népi játék? A kérdést fel kell tennünk, hiszen az *Énekes madár* elkészültéről különböző időpontok láttak napvilágot.

⁴ Az Új Thália (1934–1936) nevével a századelőn működő Thália Társaságra utaló színházi egyesület volt. Elnöke, Márkus László programjában hirdette, hogy a színpadokon uralkodó realista-naturalista

színjátszást az újromantikára épülő, stilizált játéktípusnak kell felváltania.

Az Énekes madár születése

Féja Géza Tamási-monográfiájában az 1932-es évet,⁵ míg Z. Szalai Sándor „*Hit a harcban, remény a bajban*” című kötetében 1933 nyarát említi a mű keletkezéséeként.⁶ Sipos Lajos Tamásiról írt élet- és pályarajzában 1933 őszére teszi a székely népi játék megírását. „*Az Énekes madár* 1933 őszén, Farkaslakán öltött benne végleges formát; az *Erdélyi Helikon* novemberi száma már részletet is közölt belőle; a *Brassói Lapok* karácsonyi ünnepi mellékletben hozta a teljes mű első változatát. A darab bemutatását 1934-ben két budapesti színház elutasította.”⁷ Ablonczy László 1984-ben, az *Alföldben* részletesen foglalkozik az *Énekes madár* keletkezésével.⁸ Tamási nyilatkozatára hivatkozik, amelyet 1956-ban adott a rádió *Esti Híradójának*, és amelynek szövege először a *Forrás* 1973. évi 2. számában jelent meg. Ablonczy László Tamási élethelyzeteit, tartózkodási helyeit és az ekkortájt születő írásait, műveit is vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy 1933 októberében írhatta a művet. Ezt a feltételezett dátumot említi az 1987-ben megjelent, Tamási színjátékait tartalmazó első kötet függeléké is. „Az írás idejét közelebbről is meghatározhatjuk. A *Próféta, tölklámpással* című műbírálataiban (*Brassói Lapok*, 1933. november 11.) két budapesti élményét említi: a *Lüszisztratét* és Zilahy A tizenkettedik óra színművét. Az Arisztophanész-darabot a Belvárosi Színház szeptember 22-én mutatta be. Ekkor vagy az ezt követő napokban Tamási még Pesten tartózkodott; Zilahy színpadi művét október 24-én tűzték műsorra. Tamási ekkor tehát ismét Budapesten időzött. Utóbb már bizonyára az *Énekes madár* sorsát intézendő. Játékát tehát október első két hetében írta – Farkaslakán.” Ablonczy László okfejtése – a rendelkezésére álló adatok alapján – világos, következtetése logikus. Ám Tamási egy, 1939-ben tett újságy nyilatkozata a mű keletkezésének újragondolására készít. Ebben az évben mutatta be a Nemzeti Színház Tamási Áron *Énekes madarát*. Mint a négy évvel korábbi, Új Thália-beli ősbemutatót, Pütkösti Andor rendezte ezt is, amit 1939. szeptember 16-án mutatott be a Nemzeti Színház.

A *Magyarságban* megjelent kritikából idézünk: „Évekkel ezelőtt egy lelkes és hinni kész társaság úgynevezett kísérleti színpadot teremtett a nemzetközi giccsektől

fertőzött »hivatalos« színházakkal átellenben. Előadták e mesejátékot is. Valljuk be, nem nagy sikerrel. De a darab akkor s azóta se kellett másnak s a Nemzeti Színháznak sem. De közben történt egy s más. A színházjáró magyar közönség megízlelte a magyar mese felbukkanó forrásának tiszta ízét, gyökértelen felületeken megragadt snobsága megemberesedett, felfigyelt erősen már Babay Csodatükrére, mélyen meghajtott fejjel eszmélt Nyíró Jézusfaragó emberére, rádöbben Kodolányi Földindulására, s most sugaras szemmel itta magába, mint az erdő szomjas vadja s tenger madara a mese harmatát – Tamási góbémisztériumát.”⁹

Tamási Áron erre adott nyilatkozata két napilapban is megjelent. „Az egyik hétfői lap színházi kritikája azt állítja, hogy a Nemzeti Színház négy évvel ezelőtt visszautasította »Énekes madár« című darabomat. Ez nem felel meg a valóságnak. Az »Énekes madár« Márkus László igazgató idejében került a Nemzeti Színházhoz és Vojnovich (sic!) Géza igazgatása alatt jutott vissza hozzám. Azóta csak annyi történt a darabbal, hogy a Nemzeti Színház bemutatta.”¹⁰

Úgy tűnik, sem Z. Szalai Sándor, aki az 1987-es, Tamási színjátékait tartalmazó kötethez a bevezetőt írta, sem Ablonczy László nem tekintett úgy e nyilatkozatra, mint a mű megírásának és színházba történő elhelyezésének a meghatározásában fontos szerepet játszó szövegre. Pedig Z. Szalai Sándor olvasta Tamási nyilatkozatát, hiszen, mint írja: „Két igazgató mentegetődző véleményére célzott Tamási, de személyüket tapintatosan elhallgatta. Csak jóval később, 1939 szeptemberében fedte fel kilétüket, amikor szélsőséges fajvédők kétségbe vonták és »nem kívánatosnak« minősítették a Nemzeti Színházzal normalizálódott kapcsolatát – Németh Antal igazgatása és Pütkösti Andor rendezései idején.”¹¹ A Tamási-színjátékokat tartalmazó kötet bevezető tanulmányának idézett részével csak részben értek egyet. Márkus Lászlónak nem kellett mentegetődznie, hiszen ő meglátta a darab értékeit, már 1933 novemberében bejelentette, hogy az Új Tháliával bemutatja Tamási művét. Különösképpen nem kellett mentegetődznie 1939-ben, az Operaház igazgatójaként. Tamásit nyilván felbosszanthatta, hogy a kritika sikertelennek állítja be az egykoron sikeres Új Thália-előadást,¹² amelynek rendezője ugyancsak Pütkösti Andor volt. Nyilvánvaló,

⁵ FÉJA Géza: *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., Szépirodalmi, 1967, 71.

⁶ Z. SZALAI Sándor: „*Hit a harcban, remény a bajban*”. *Pályakép Tamási Áronról*. Bp., Szépirodalmi, 1991, 103.

⁷ SIPOS Lajos: „*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne*” *Tamási Áron útja Farkaslakától Farkaslakáig*. Bp., Elektra, PIM, 2008, 53.

⁸ ABLONCZY László: *Az Énekes madár változatai = Alföld*, 1984, 8. sz., 56–62.

⁹ *Magyarság*, 1939. szeptember 17., 12. ZÁMBORY Antal írása.

¹⁰ *Esti Újság*, 1939. szeptember 20., 6., *Az Est*, 1939. szeptember 20., 2.

¹¹ TAMÁSI Áron *színjátékai I–II*. Szerk. Z. SZALAI Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1987, I., 24.

¹² „Az Új Thália, mely a múlt vasárnap oly nagy sikerrel mutatta be Tamási Áron: *Énekes madár* c. játékát, csütörtöktől kezdve esti előadásokban vendégszerepel a Royal Színházban. [...] A fővárosi sajtó egyöntetű kritikája szerint az ideai színházi évad legnagyobb irodalmi, színházi, irodalmi eseménye.” *Pesti Hírlap*, 1935. november 28., 14.

hogy ki akart állni Németh Antal mellett, aki bemutatta a darabot. Tisztázni akarta, hogy nem Németh Antal utasította el a korábbi években. Erre utal „a Nemzeti Színház négy évvel ezelőtt visszautasította” szövegrész, hiszen Németh Antalt négy évvel korábban (1935. május 28-án) nevezték ki a Nemzeti Színház igazgatójává. Noha az újságíró nem említ időpontot, mégis egyértelművé teszi, hogy a „lelkes és hinni kész társaság”, azaz az Új Thália bemutatója (1935. november 17.) óta „se kellett másnak s a Nemzeti Színháznak sem”, azaz a Németh Antal vezette Nemzeti Színháznak sem. Tamási felmérte, hogy a jelenlegi igazgatót akarják megszűntetni. Nyilatkozatából kiderül, hogy színházigazgató-váltás közben került a darab a Nemzeti Színházhoz. Tamási egyértelműen fogalmaz: „Az »Énekes madár« Márkus László igazgató idejében került a Nemzeti Színházhoz és Voinovich Géza igazgatása alatt jutott vissza hozzám.” Tehát nem arról van szó, hogy odaadta valamikor Márkusnak, aki visszaadta neki, majd aztán odaadta Voinovichnak, aki szintén visszaadta neki, hanem arról, hogy Voinovich megörökölte a darabot Márkustól. (Ennek a ténynek a fontosságát nem vették kellőképpen figyelembe az *Énekes madár* megírásának idejét véleményezőik.) Márkust 1932. október 16-án nevezték ki a Nemzeti Színház igazgatójává. Tamási ezt követően adhatta át a darabot az új igazgatónak. Ha igaz lenne Féja Géza állítása, hogy Tamási a székely népi játékot 1932 őszén írta, és október 16-a után juttatta el Márkushoz, akkor ez azt jelentené, hogy egy évig állt a darab Márkus igazgatói asztalfiókjában, és innen került Voinovich Géza kezébe. Mivel Márkus nem tervezte az 1932–33-as évad indulásakor az *Énekes madár* bemutatását, nehezen feltételezhető, hogy Tamási egy teljes évig hagyta volna állni a szöveggönyvet az igazgatónál. Türelmetlenebb volt ő ennél.

Az 1932-es őszi megírást kizárja a *Görgeteg* című székely mesejáték keletkezése is, amely ujjgyakorlat a zseniális *Énekes madár*hoz képest. Bizonyítani tudjuk, hogy korábban íródott. Ignác Rózsa, aki 1932-ben került Szegedről Pestre, Alapi Nándor társulatához, *Ikerpályáimon* című könyvében említi, hogy ő és Köpeczi-Boócz Lajos beszélte rá Tamásit, hogy írjon nekik valamit. Éppen ezért tartom valószínűnek, hogy a *Görgetegen* dolgozott a Féja Géza által említett időpontban, 1932 őszén, hiszen a székely népmese alapján írt jelenete 1933 januárjában megjelent a *Napkeletben*, s május 7-én a *Cifra szöttek* című összeállítás részeként mutatták be a Paulay Ede utcai Kamaraszínházban.¹³ Ignác Rózstól tudhatjuk, hogy a műsor része volt Szentimrei Jenő *Sírató* című egyfelvo-

násosa, amelynek egyik szerepét Sala Domokos színész, Palló Imre unokaöccse játszotta. Ennek köszönhető, hogy „Palló elhozta erre a matinéra Márkus Lászlót, a Nemzeti az évi igazgatóját. Ő meg a produkciónk után úgy döntött, hogy ezek után ne csak Sala játsszék – esetleges szerződést célzó – próbát a Nemzeti színpadán, hanem »az a vénasszonyt játszó leány is« – aki én voltam története-sen.”¹⁴ Feltételezhetjük tehát, hogy az igazgató Tamási egyfelvonásosát is látta. Bár Ignác Rózsa elfelejtett tiszteletjegyet adni Tamásinak, aki a megvásárolt jeggyel sértődötten húzta meg magát a nézőtéren, meghajolni sem ment fel a színpadra, ne zárjuk ki annak lehetőségét, hogy Márkussal váltott néhány szót. Tamásit színházi impulzusok érték, s ekkor fejezte be az *Ábel az országban* regénytrilógia második részét. *Ábel a Társadalomban* címmel, 1933. május 21-én jelenik meg a *Brassói Lapokban*, és augusztus 6-ig folytatásban olvasható a mű. Tamási maga említi Ábelről, hogy „éppen akkor fejeztem be”,¹⁵ és ezt az időpontot összekapcsolja az *Énekes madár* írására való készülődéssel. Tehát ideje és kedve is volt ez idő tájt.

Visszatérve a Nemzetihez: az *Énekes madár* az 1932–33-as évad végén sem szerepel a várható bemutatók listáján. Márkus, noha Hóman Bálint miniszter július 1-jei hatállyal, három évre szóló időtartamra kinevezi őt a Nemzeti Színház igazgatójává, június végén, a színházi költségvetés megkurtításának következményeit nem vállalva távozik az igazgatói székből. Tamási tehát egy olyan pillanatban juttatja el írását a Nemzeti Színházhoz, amikor Márkus Lászlónak a fejében már megfogalmazódhatott a távozás gondolata. E szerint a színházi évad végén, 1933 júniusában adja le az *Énekes madarat*. Hóman Bálint július 1-jei hatállyal Voinovich Gézát nevezi ki a Nemzeti Színház kormánybiztosává. Márkus direktorsága idején egy sereg fiatal író színművét fogadta el, s hagyta távozását követően igazgatói asztalfiókjában. Voinovich ezekről is említést tesz kinevezésekor. „Pillanatnyi nehézség az, hogy az évvégi darabok között keveset talállok olyat, amit átvehetnék a jövő szezónra. Az új darabokkal kell kezdenem, ami megnehezíti a munkát. Holnap megyek be a színházba. Lakásomra küldetem az egész anyagot és azután elutazom, hogy olvassak és olvassak.”¹⁶ Úgy tűnik, nem olvasott elég jól, hiszen az *Énekes madarat* visszaadja Tamásinak. Valószínűleg 1933 szeptemberében. Hiszen a szerző szeptember 22-én Pesten járt, a *Lüszisztratét* nézte meg a Belvárosi Színházban, amire Ablonczy László is felhívja a figyelmet. Tamási lehangoló kritikát írt a Bárdos Artúr rendezte előadásról, ami úgy elkeserítette, hogy végig sem nézte, a szünetben eljött. Meglehet, kedvetlenségében

Egri István:
Arc és maszk,
Film Színház
Muzsika,
1970, 22. sz.

¹³ IGNÁCZ RÓZSA: *Ikerpályáimon*. Bp., Gondolat, 1975, 248.

¹⁴ Uo., 250.

¹⁵ TAMÁSI: i. m. (1987), Függelék, 536.

¹⁶ *Budapesti Hírlap*, 1933. július 2., 7.

ARC ÉS MASZK

8. „Itt van Magdó...” - Szerep a Vigben

Püskösti Andor

Lassan közeledett az Énekes madár próbáinak ideje. De női főszereplő még nem volt. Tamási Áron egyre gondterheltebben ült az asztalnál. Pannaszokodott, hogy sem ő, sem Püskösti nem találja az igazi Gombos Magdolt, a kis Magdót, a harmatosan üde parasztlánykát. Ahogyan Áron mondta, „leánkát”. Az akkor divatos naivák közül egyiket sem akarták.

— Erre a szerepre valami kivételesen bájos leánka kellene, aki még nincs kijátszva — szólt Áron —, mozgása, mint az özé, s csilingeljen a hangja. S még humora is legyen. Hol találunk ilyet?

Megkértem, hogy másnap ne a Simplon kávéházban találkozzunk, hanem a Rákóczi úti Hauer cukrászdában és egyedül jöjjön.

A megbeszélte időben beállítottam Tolnay Klárral.

— Itt az énekes madár, a kis Magdó — mutattam be fiatal kolléganőmet Tamásinak.

— Jól néz ki, szép leánka, vajon tehetséges-e?

— Tehetséges — vágtam ki nagy büszkén —, különben nem ajánlanám.

Tamási Áron elfogadta Tolnayt az Énekes madár főszerepére. Püskösti Andornak most már közösen ajánlottuk. Nem volt nehéz dolgunk, hisz' ő

kritikusként már ismerte vígszínházbeli kis szerepei alapján. Tehetségesnek tartotta, így hát rá osztotta a kis Magdót. A darabban fontosabb szerepet kapott még Bihari József, Dávid Mihály, Orsolya Erzs. Díszlettervező Fülöp Zoltán, aki az Operában már önállóan is dolgozott Oláh Gusztáv mellett. A kísérezését a kezdő muzikus, Ránki György szerezte. Ha így összegezem ezt a társaságot, úgy vélem, elfogadható csapat. Amely most megkapta a lehetőséget, hogy bizonyítson.

Thália és Új Thália

Rendezőnköről, Püsköstiről tudtuk, hogy okos, művelt, színházat szerető újságíró. Két darabot rendezett addig: Goldoni Hazug-ját és Hoffmannstahl Akárki-jét. Elméleti felkészültségét jól alkalmazta a színpadon. Biztunk benne. A próbák jó légkörben folytak. Püskösti halkan, szerényen, finoman közölte instrukcióit, egy kicsit bőbeszédűen. A tapasztalt, gyakorlott rendező rövid, határozott instrukciókkal irányítja színészeit. A legbonyolultabb helyzetet, jellemet képes egyetlen szóval megvilágítani, a helyes irányba terelni. Ehhez azonban már mesternek kell lennie.

Püsköstől ezt nem igényelhetjük. Kezdő volt ő is, mint mi. Ez az egymásra utaltság, az újoncok fokozott lelkesedése teremtette meg a harmonikus együttműködés színpadi állapotát.

A bemutató 1935 őszén egy vasárnap délelőtt volt a Royal Színházban (a mai Madách Színház helyén). Úgy tervezték, hogy vasárnap délelőttönként játszunk csak. Ám a siker meghozta a rendes esti előadásokat is. A sajtó igen elismerően értékelte a darabot és az előadást. Kiemelte szépségét, báját, humorát, költőiségét. Tamási befutott mint színdarabíró is. Az Énekes madárt néhány évvel később a Nemzeti Színház is műsorára tűzte. Megnyílt az út a színház felé Tamási számára.

Püskösti végleg megvetette a lábát a színpadon. Az Új Thália következő darabját, Felkai Ferenc Vágtáját is ő rendezte, majd a Nemzeti Színházban mint vendégrendező dolgozott. Kitűnő iskola volt számára az Új Thália, ahonnan előkészítette önálló vállalkozását, a háború alatti harcos, baloldali, kulturált színházat, a Madách Színházat.

Mi hárman, Tolnay, Bihari és én később végleg a Vígszínházba kerülünk.

A korabeli újság régi lapjai őrzik az Énekes madár előadásának jelenetét (Tolnay Klári és Eger István)

közrejátszott saját darabjának nemzeti színházi elutasítása.

A *Brassói Lapok* 1933. november 1-jei Tiszta beszéd rovatának *Énekes madár* című publicisztikájában így ír: „Itt van például egy színdarab, amit nemrég írtam. Ahogy mondani szokták, a színpad technikai eszközeivel sem vagyok tisztában, sem pártfogóm nincs, aki színigazgató volna, vagy befolyásos színházi ember... Aki színigazgató olvasta, az csak kettő van. Ezek nagyon ellenkező véleményen vannak velem, mert nem akarják előadni a darabot. Klaubund (sic!) *Kréta kör*¹⁷ című darabját előadták a Nemzetiben, és kétszázszor ment. Azt hiszem, az enyém is valami olyan székel *Kréta kör*, s természetesen ennek nincs helye a magyar Nemzeti Színházban, s ha volna székel Nemzeti Színház, abban még kevésbé volna helye.” Tehát Tamási a Nemzeti Színháznak szánta az *Énekes madarat*. E témát nem sokkal később még szóba hozza. A *Magyarok civilben* című írásában írja le egy barátjával való találkozását: „Előhúzza erre a Nemzeti Színház szerződését a zsebiből, hogy egy darabját most is elfogadták ott, és nagyon büszke rá. Mondom, hogy az enyimet éppen most nem fogadták el, s én is büszke vagyok rá.”¹⁸

Emlékezés az arany fényzuhatagra, a megszelídült égre

„...1933-ban írtam, ősszel. Úgynevezett fiatal író voltam. A művészi kifejezés formáival viaskodtam: s igen sokat foglalkoztam a társadalmi helyzet bírálatával, amiről tanúskodik az *Ábel az országban* című könyvem is, melyet éppen akkor fejeztem be. Gondoltam hát, viaskodás és bírálat közben megpihenek egy kicsit. S mivel gyönyörű ősz volt abban az esztendőben, kifeküdtem a napra. Nézettem abban az arany fényzuhatagban a megszelídült eget és a madarakat. Így született meg az *Énekes madár*.”¹⁹ 1956 tavaszán a rádió *Esti Híradója* számára nyilatkozott így. Hét évvel később már nagyvonalúbb az időpont meghatározásában.

„Akik az *Énekes madarat* a rádió hullámain most elröpítik a közönséghez, hát azok a figyelmes emberek azt mondják nekem, hogy a madár éneke előtt szóljak valamit. Szerintük érdekes, sőt hasznos is, ha a színdarab megszületésének körülményeit felidézem, s apai módon jellemzem is eme írásomat.

Amikor ezt a kívánságot hallottam, magam is szinte azt hittem, hogy semmire sem emlékszem, ami a színjáték

születésével kapcsolatos. Ami nem is volna csoda, mert az *Énekes madarat* egészen fiatal koromban írtam. De amikor azt kezdtem hinni, hogy semmire sem emlékszem, már virradni kezdett az emlékezet.” Tamási Áron 1963-ban az *Énekes madár* rádió-előadásának bevezetőjeként vetette papírra e sorokat. S hogy nem sikerült teljes egészében virradásra bírnia emlékezetét, az is mutatja, hogy nem említ pontos évszámot: „...a 30-as évek közepe táján írtam meg”²⁰

A fentebb idézett rádióbevezetőben nem véletlenül hozza szóba az emlékezés nehézségeit. Valóban nehezen tudta időrendben felidézni a történeteket. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a minket gondolkodásra készítő nyilatkozata (1939. szeptember 20.) és a *Magyarságban* megjelent kritika (1939. szeptember 17.) között mindössze három nap telt el. Mégis így kezdi nyilatkozatát: „Az egyik hétfői lap...”, holott a kritika 17-én, vasárnap jelent meg.

Ne felejtjük el, hogy az 1963-as rádiónyilatkozatakor harminc évvel korábbi eseményt kellett volna felidéznie, míg az *Énekes madár* keletkezésének meghatározásában talán perdöntő, 1939-es nyilatkozatot hat évvel a mű megírása után tette, az 1935-ös, Royal-beli bemutató óta pedig mindössze négy év telt el. Tehát inkább bízhatunk e nyilatkozata pontosságában, mint a rádióbevezető szövegében. S nemcsak az eltelt idő rövidege, hanem a nyilatkozat céltudatossága okán is. Későbbi íásaiban, nyilatkozataiban, amikor szóba kerül az *Énekes madár* bemutató előtti vándorútja, mindig csak színházigazgatókat említ, ez az egyetlen eset, hogy néven nevez két igazgatót, akinél megfordult a játéka. A nevek tekintetében nem tévedhetett, hiszen éltek még az említettek, akik cáfolhatták volna állítását.

Tudom, rendkívül csábító az őszi napsütésről festett kép, de a tapasztalatom az, hogy az egyszer rosszul rögzült időpont az idő múltával még erősebben tarthatja magát. S már nem is az író emlékezetében, hanem azok képzeletében, akik hinni szeretnének neki.

Az író az emlékezésben talán az is elbizonytalaníthatta, hogy később is történtek javítgatások, változtatások a mű nyomtatott megjelenései és a színpadi bemutatók során. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Nemzeti Színházból visszakapott kéziratot is hajtott végre némi korrekciót, így meglehet, hogy a *Brassói Lapok* mellékleteként, 1933 karácsonyán megjelent szöveg és az Új Tháliában bemutatott előadás szövege sem teljesen azonos a Voinovich Géza által olvasott szöveggel.

¹⁷ Klabund (Alfred Henschke), német író művét, a *Kréta kört* 1927. december 28-án mutatta be a Nemzeti Színház, Hevesi Sándor rendezésében.

¹⁸ *Brassói Lapok*, 1933. november 18., 3. Az író, akit Tamási említ, Török Sándor lehet.

¹⁹ TAMÁSI: i. m. (1987), Függelék, 536.

²⁰ TAMÁSI Áron: *Emberi szavak. Beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*. Szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2003, 274–276.

Féja Géza segítségével 1934-ben könyv alakban is megjelenik az *Énekes madár*. Féja azt írja monográfiájában, hogy a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet kiadásában, Tornaalján megjelent könyvet ő küldte el Márkusnak. „Megküldöttem ezt az őskiadást mindenik színingazgatónak, de csupán Márkus Lászlónál találtam megértésre.”²¹ Meglehet, hogy elküldte Márkusnak, de nem ennek köszönhető, hogy bemutatta az Új Thália. Márkus társulatot alapító szándékáról már 1933 novembere végén tudni lehet, és arról is, hogy Tamási darabjának bemutatására készül. „Kiszemelték már az első bemutatásra kerülő színdarabokat is. Megnyitó újdonságul minden valószínűség szerint Tamási Áron erdélyi író egész estét betöltő darabját fogják prezentálni a közönségnek.”²² Azt is megtudhatjuk, hogy a terv szerint az első előadásokat Márkus rendezi. December 8-án még mindig az a hír járja, hogy Márkus rendezi a Tamási-darabot.²³ Egy héttel később az Új Thália lehetséges első bemutatójaként Bruckner *Athéni Timon*-ját hozzák a lapok, amelynek próbáit karácsony után akarják elkezdni. E bemutató után várható az *Énekes madár*.²⁴ December 30-án arról ad hírt az *Ujság*, hogy: „január végén rendezik az első előadást, amelyen Tamási Áronnak, az ízes erdélyi írónak első színdarabját játssza az Új Thália társulata.”²⁵ A *Népszava* a próbák kezdetét is tudni véli. „Az Új Thália január 4-én kezdi meg próbáit Tamási Áron *Énekes madár* című mesejátékából, amelynek bemutatóját január végére tervezik.”²⁶ De az ugyanazon nap megjelenő lapok is más és más információt közölnek. „A művészcsoporthárom darabból próbál párhuzamosan, s csak az első próbák után dől el, melyikkel

mutatkozik be január 29-én a Magyar Színházban.”²⁷ Másutt ez olvasható: „A társaság programjában egyelőre három darab szerepel. Sorrendben: Folkmann Ferenc *Bábel*-je, Ferdinand Bruckner *Athéni Timon*-ja és Tamási Áron székeltyárgyú mesejátéka. [...] Az első három darabot dr. Leizen László rendezi, aki többéves külföldi gyakorlat után hozza színre ezeket...”²⁸

Nehézkés az Új Thália indulása. A Magyar Színházban találnak játszóhelyet, és ígéretet kapnak arra, hogy a matiné-előadás esti előadássá nőheti ki magát, amennyiben minőségi produkciójuk a nézőket is érdekli. Ehhez szükség van a reklámra, ezért Márkus naponta nyilatkozik, ám a darabcserek, a személyi változások és az időpont-módosítások némi fejtelenség hatását keltik. Az első bemutatóra 1934. március 4-én, 11 órakor került sor a Magyar Színházban. Felkai-Folkmann Ferenc *Bábel* című darabját Palasovszky Ödön rendezte.

Az *Énekes madár* bemutatójára még másfél évet kell várni. Közben, 1934 októberében bemutatja a rádió a székelty származású Csanády György rendezésében. Sipos Lajos állítása, miszerint „a darab bemutatását 1934-ben két budapesti színház elutasította”,²⁹ nem bizonyított. Gyanítom, hogy az előző évi nemzeti színházi elutasításra gondol. Németh Antal direktorsága idején, 1939-ben kerül színre a Nemzeti Színházban a *Tündöklő Jeromos*, majd az *Énekes madár*, 1941-ben a *Vitéz lélek*.

A *Vitéz lélek* bemutatóját követően Tamási két darab írását tervezi, az egyiket a Nemzeti Színháznak, a másikat a Madách Színháznak szánja.³⁰ A Madách Színháznak 1941. augusztus közepétől Pütkösti Andor az igazgatója.

²¹ FÉJA: i. m. (1967), 73.

²² *Feltámasztják a Thália-színpadot?* = *Magyarország*, 1933. november 24., 8.

²³ *Pesti Napló*, 1933. december 8., 16.

²⁴ *Magyar Hírlap*, 1933. december 15., 8.; *Budapesti Hírlap*, 1933. december 15., 9.; *Brassói Lapok*, 1933. december 21., 5.

²⁵ *Ujság*, 1933. december 30., 8.

²⁶ *Népszava*, 1933. december 30., 7.

²⁷ *Budapesti Hírlap*, 1934. január 17., 9.

²⁸ *Pesti Napló*, 1934. január 21., 22.

²⁹ SIPOS: i. m. (2008), 53.

³⁰ TAMÁSI ÁRON: *Van-e erdélyi dráma?* = *Uő: Emberi szavak*. i. m. (2003), 124.